

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA MAXSUS
TA‘LIM VAZIRLIGI

GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI

“BUXGALTERIYA VA MOLIYA” KAFEDRASI

«XALQARO VALYUTA TIZIMI»

60410600 -Bank ishi ta‘lim yo‘nalishi talabalari uchun

ELEKTRON QO‘LLANMA

Guliston - 2024

Berdiyev G'.I. "Xalqaro valyuta tizimi" Pul va banklar fanidan 60410600 - Bank ishi ta'lim yo'nalishi talabalari uchun elektron qo'llanma., GulDU. 2024.- 16 b.

Ushbu elektron qo'llanma Xalqaro valyuta tizimi (XVT)ni o'rganadi. XVT mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlarni yengillashtiruvchi, savdo, investitsiya va valyuta ayirboshlashni qo'llab-quvvatlovchi murakkab global tizimdir. U valyuta kurslarini barqarorlashtirish va xalqaro moliyaviy oqimlarni boshqarish orqali global iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan siyosat, muassasalar va kelishuvlarni o'z ichiga oladi.

Ushbu elektron qo'llanma universitet o'quv-uslubiy kengashida muhokama qilingan.

(majlisning № 4- sonli bayonnomasi)

"26" Noyabr 2024 y.

Taqrizchi:

1. Buribayev E.N. – PhD, dotsent v.b.

XALQARO VALYUTA TIZIMI

***Annotatsiya:** Ushbu tadqiqot Xalqaro valyuta tizimi (XVT)ni o'rganadi. XVT mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlarni yengillashtiruvchi, savdo, investitsiya va valyuta ayirboshlashni qo'llab-quvvatlovchi murakkab global tizimdir. U valyuta kurslarini barqarorlashtirish va xalqaro moliyaviy oqimlarni boshqarish orqali global iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan siyosat, muassasalar va kelishuvlarni o'z ichiga oladi. O'zbekiston kabi rivojlanayotgan iqtisodiyotlar uchun XVTga qo'shilish o'sish imkoniyatlarini taqdim etsa-da, valyuta beqarorligi, inflyatsiya va pul o'tkazmalariga bog'liqlik bilan bog'liq qiyinchiliklarni ham keltirib chiqaradi.*

Kirish

Xalqaro valyuta tizimi (XVT) global iqtisodiy munosabatlarni qo'llab-quvvatlovchi, chegaralararo savdo, investitsiya va valyuta ayirboshlashni yengillashtiruvchi asosiy tizim hisoblanadi. Bu murakkab tizim valyuta kurslarini barqarorlashtirish va davlatlar o'rtasidagi kapital oqimini boshqarishga ko'maklashadigan siyosat, kelishuvlar va muassasalarni o'z ichiga oladi. XVT asosan global miqyosda moliyaviy barqarorlikni ta'minlash uchun mo'ljallangan bo'lib, mamlakatlarga bir-biri bilan samarali aloqa o'rnatish imkonini beradi. Samarali XVT bo'lmasa, xalqaro savdo va investitsiyalar kutilmagan valyuta tebranishlari, moliyaviy beqarorlik va investorlar ishonchining pasayishi tufayli jiddiy qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin.

Tarixan, XVT yirik iqtisodiy voqealar, global kuch markazlarining o'zgarishi va moliyaviy tizimlardagi taraqqiyot ta'sirida sezilarli rivojlanishni boshdan kechirgan. XIX asrning oltin standartidan XX asrning o'rtalaridagi Bretton-Vuds tizimigacha va nihoyat, bugungi kundagi suzuvchi valyuta kurslarigacha XVT tuzilmasi doimiy ravishda tez o'zgarayotgan jahon iqtisodiyoti talablariga moslashib kelgan. XVTning har bir bosqichi o'z davrining o'ziga xos iqtisodiy ehtiyojlari va muammolarini aks ettiruvchi valyuta kursi barqarorligini ta'minlash va global likvidlikni boshqarishning turli mexanizmlarini joriy etgan. Bugungi kunda XVT yanada moslashuvchan tizimda ishlaydi, bunda valyuta qiymati talab va taklif asosida o'zgarib turadi, bu esa markaziy banklar va xalqaro moliya tashkilotlarining muvofiqlashtirilgan sa'y-harakatlari bilan qo'llab-quvvatlanadi.

Hozirgi vaqtda Xalqaro valyuta tizimi globallashtirilgan, raqamli dunyoda yangi bosim va imkoniyatlarga duch kelmoqda. Yevro va yuan kabi mintaqaviy

valyutalarning rivojlanishi, raqamli valyutalarning qabul qilinishi va markaziy banklarning raqamli valyutalarini (MBRC) o'rganish kabi yangi tendentsiyalar mamlakatlarning xalqaro moliyaviy faoliyatini o'zgartirmoqda. Bundan tashqari, geosiyosiy ziddiyatlar, moliyaviy inqirozlar va COVID-19 pandemiyasining davom etayotgan ta'siri mustahkam va moslashuvchan XVTga ega bo'lishning muhimligini ko'rsatmoqda. Mamlakatlar ushbu muammolarni hal qilishga harakat qilar ekan, Xalqaro valyuta jamg'armasi (XVJ), Jahon banki va Xalqaro hisob-kitoblar banki (BHK) kabi xalqaro tashkilotlarning iqtisodiy barqarorlikni qo'llab-quvvatlash va chegaralararo hamkorlikni rivojlantirishdagi roli muhim bo'lib qolmoqda.

Xalqaro valyuta tizimining tarkibiy qismlari O'zbekiston kabi jahon iqtisodiyotiga tobora ko'proq integratsiyalashib borayotgan mamlakatlar uchun XVTda ishtirok etish ham imkoniyatlar, ham qiyinchiliklar tug'diradi. O'zbekiston Markaziy banki (O'MB) mahalliy iqtisodiy sharoitlarni boshqarish bilan bir qatorda mamlakat pul-kredit siyosatini xalqaro standartlarga moslashtirishda muhim rol o'ynaydi. 2017-yilda asosiy islohotlarni boshlagan O'zbekiston chet el investitsiyalarini jalb qilish, savdoni rag'batlantirish va milliy valyutasi - so'mni barqarorlashtirish maqsadida qat'iy nazorat qilinadigan valyuta tizimidan boshqariladigan suzuvchi kursga o'tdi. Biroq, ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlar kabi, O'zbekiston ham, ayniqsa, jahon bozorining beqarorligi va mintaqaviy bog'liqliklar sharoitida integratsiyani barqarorlik bilan muvozanatlash muammosiga duch kelmoqda. Milliy iqtisodiyotlar va XVT o'rtasidagi bu dinamik o'zaro ta'sir tizimning poydevor sifatidagi ahamiyatini ta'kidlaydi.

Xalqaro valyuta tizimining tarkibiy qismlari O'zbekiston kabi jahon iqtisodiyotiga tobora ko'proq qo'shilayotgan mamlakatlar uchun XVTda ishtirok etish ham imkoniyatlar, ham qiyinchiliklar tug'diradi. O'zbekiston Markaziy banki (O'MB) mahalliy iqtisodiy sharoitlarni boshqarish bilan bir qatorda mamlakat pul-kredit siyosatini xalqaro standartlarga moslashtirishda muhim rol o'ynaydi. 2017-yilda asosiy islohotlar boshlanganidan beri O'zbekiston chet el investitsiyalarini jalb qilish, savdoni rag'batlantirish va o'z valyutasi - so'mni barqarorlashtirish maqsadida qattiq nazorat qilinadigan valyuta tizimidan boshqariladigan suzuvchi kursga o'tdi. Biroq, ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlar singari, O'zbekiston ham, ayniqsa, jahon bozorining beqarorligi va mintaqaviy bog'liqliklar sharoitida integratsiyani barqarorlik bilan muvozanatlash muammosiga duch kelmoqda. Milliy iqtisodiyotlar va XVT o'rtasidagi bu dinamik o'zaro ta'sir tizimning butun dunyoda iqtisodiy o'sish va barqarorlik asosi sifatidagi ahamiyatini ta'kidlaydi.

1. **Valyuta kursi rejimlari:** Bu XVTning asosiy elementlaridan biridir. Mamlakatlar o'z valyutalarini boshqalarga nisbatan qanday baholashni

belgilaydilar, bu esa xalqaro savdo va investitsiyalarga ta'sir ko'rsatadi. Valyuta kursi tizimlarining bir necha turlari mavjud(1-rasm):

1-rasm. Valyuta kursi tizimlarining turlari.

Qat'iy belgilangan valyuta kursi: Valyutalar boshqa valyuta yoki valyutalar savatiga bog'lanadi. Tarixan, AQSH dollari va oltin ko'pincha mezon sifatida ishlatilgan.

o **Erkin suzuvchi valyuta kurslari:** Valyutalar valyuta bozorida talab va taklifga qarab erkin o'zgarishiga ruxsat beriladi. AQSH dollari, yevro va yen kabi asosiy valyutalar ko'pincha erkin suzib yuradi.

o **Boshqariladigan suzuvchi kurs:** Ba'zi mamlakatlar o'z valyutalarining suzishiga yo'l qo'yadi, lekin valyuta qiymatlarini barqarorlashtirish yoki tartibga solish uchun zarur bo'lganda bozorga aralashadi.

2. **Xalqaro valyuta institutlari:** Bu tashkilotlar global moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi:

o **Xalqaro valyuta jamg'armasi (XVJ):** Moliyaviy inqirozga uchragan mamlakatlarga moliyaviy yordam va maslahatlar beradi hamda global iqtisodiy ahvolni kuzatib boradi.

o **Jahon banki:** Qashshoqlikni qisqartirishga e'tibor qaratadi va butun dunyo bo'ylab rivojlanish loyihalarini moliyalashtiradi.

o **Xalqaro hisob-kitoblar banki (XHB):** Ko'pincha "markaziy banklar uchun markaziy bank" deb ataladi, XHB markaziy banklar o'rtasidagi hamkorlikni rag'batlantiradi va moliyaviy barqarorlik bo'yicha tadqiqotlar va tahlillar olib boradi. Tarixan, AQSH dollari va oltin ko'pincha etalon sifatida ishlatilgan.

3. **Valyuta bozorlari:** Bu global, markazlashmagan bozorlar valyuta savdosini amalga oshiradi. Ular mamlakatlarga va korxonalariga xalqaro savdo va investitsiyalarni qo'llab-quvvatlagan holda valyutalarni ayirboshlash imkonini

beradi. Forex bozori dunyodagi eng yirik va eng likvid moliyaviy bozor bo'lib, so'nggi ma'lumotlarga ko'ra, kunlik savdo hajmi 7,5 trillion dollardan oshadi.

4. **Global zaxiralar:** Mamlakatlar o'z valyutalarini barqarorlashtirish, xalqaro tovarlar uchun to'lash yoki qarzlarni qoplash uchun xorijiy valyutalarda (odatda dollar, yevro yoki iyena) zaxiralar saqlaydi. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yil holatiga ko'ra, jahon valyuta zaxiralari taxminan 12,7 trillion dollarni tashkil etgan bo'lib, AQSH dollari ushbu zaxiralarning taxminan 58 foizini tashkil etadi.

5. **Maxsus qarz olish huquqlari (SDR):** XVJ tomonidan yaratilgan SDR xalqaro zaxira aktivi bo'lib, mamlakatlar o'z rasmiy zaxiralarini to'ldirish uchun foydalanishi mumkin. SDR qiymatlari asosiy valyutalar, jumladan, AQSH dollari, yevro, Xitoy yuani, Yaponiya iyenasi va Britaniya funt sterlingi kabi valyutalar savati asosida belgilanadi.

o Xalqaro valyuta jamg'armasi (XVF): moliyaviy inqirozlarga uchragan mamlakatlarga moliyaviy yordam va maslahatlar beradi hamda global iqtisodiy salomatlikni nazorat qiladi.

Jahon banki qashshoqlikni qisqartirishga e'tibor qaratadi va butun dunyo bo'ylab rivojlanish loyihalarini moliyalashtiradi.

Xalqaro hisob-kitoblar banki (BIS): Ko'pincha "markaziy banklar uchun markaziy bank" deb ataladi, BIS markaziy banklar o'rtasidagi hamkorlikni rag'batlantiradi va moliyaviy barqarorlik bo'yicha tadqiqotlar va tahlillarni taqdim etadi.

3. **Valyuta bozorlari:** bu global, markazlashtirilmagan bozorlar valyuta savdosini osonlashtiradi. Ular mamlakatlar va biznesga xalqaro savdo va investitsiyalarni qo'llab-quvvatlagan holda valyutalarni ayirboshlash imkonini beradi. Foreks bozori dunyodagi eng yirik va eng likvid moliyaviy bozor bo'lib, so'nggi hisobotlarga ko'ra kunlik savdo hajmi 7,5 trillion dollardan oshadi.

4. **Global zaxiralar:** mamlakatlar o'z valyutalarini barqarorlashtirish, xalqaro tovarlar uchun to'lash yoki qarzlarni qoplash uchun xorijiy valyutalarda (odatda dollar, yevro yoki iyena) zaxiralarga ega. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yil holatiga ko'ra, jahon tashqi zaxiralari taxminan 12,7 trillion dollarni tashkil etgan bo'lib, AQSH dollari ushbu zaxiralarning taxminan 58 foizini tashkil etadi.

5. **Maxsus tortish huquqi (SDR):** XVJ tomonidan yaratilgan SDR xalqaro zaxira aktivi bo'lib, mamlakatlar o'z rasmiy zaxiralarini to'ldirish uchun foydalanishi mumkin. SDR qiymatlari asosiy valyutalar, jumladan, AQSH dollari, yevro, Xitoy yuani, Yaponiya iyenasi va Britaniya funti bilan belgilanadi.

IMSga oid so'nggi statistik ma'lumotlar

Xalqaro valyuta tizimi dinamik bo'lib, har bir mamlakatning moliyaviy holati, global iqtisodiy tendensiyalar va siyosiy voqealar ta'sirida shakllanadi. Quyida ba'zi yangilangan statistik ma'lumotlar keltirilgan:

- **Jahon qarzi:** Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, 2022-yil oxiriga kelib global qarz taxminan 305 trillion dollarga yetdi. Bu rekord darajadagi ko'rsatkich COVID-19 pandemiyasi davrida qarz olishning ko'payishi bilan bog'liq. Ushbu qarz yuki mamlakatlarning IMSda ishtirok etishiga ta'sir qiladi va valyuta kursi tebranishlari hamda moliyaviy inqirozlarga nisbatan zaiflikni oshirishi mumkin.

- **Xalqaro savdo:** Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, 2022-yilda jahon savdosi qariyb 32 trillion dollar qiymatiga yetdi, bunda Osiyo va Shimoliy Amerika asosiy hissa qo'shgan. Savdo hajmi valyuta bozorlarida valutaga bo'lgan talabga bevosita ta'sir ko'rsatib, valyuta kurslariga va, binobarin, IMSga ta'sir qiladi.

- **To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TXI):** TXI iqtisodiy o'sish va barqarorlik uchun muhimdir. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, 2022-yilda dunyo bo'ylab to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimi taxminan 1,8 trillion dollarga yetdi. Bu rivojlanayotgan bozorlarga, xususan, Osiyo va Afrikaga investitsiyalarning ko'payganini ko'rsatadi. Ushbu oqim valyutaga bo'lgan talab va valyuta kursi barqarorligiga ta'sir qiladi.

O'zbekistonning xalqaro valyuta tizimidagi ishtiroki

O'zbekiston asta-sekin jahon iqtisodiyotiga ko'proq qo'shilmogda, bunda O'zbekiston Markaziy banki (MBB) mamlakat pul-kredit siyosati va valyuta kursi rejimini boshqarishda asosiy rol o'ynamoqda:

- **Valyuta kursi siyosati:** O'zbekiston 2017-yilda qat'iy belgilangan valyuta kursidan boshqariladigan suzuvchi kursga o'tdi. Bunda Markaziy bank barqarorlikni ta'minlash uchun nazorat qiladi va aralashadi. Bu qadam bozor sharoitlariga javob berishda ko'proq moslashuvchanlik imkonini berdi va xorijiy investitsiyalarni rag'batlantirdi.

- **Xorijiy zaxiralar:** So'nggi ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekiston taxminan 35 milliard dollarlik valyuta zaxiralariga ega. Bu o'zbek so'mini barqarorlashtirish va xalqaro majburiyatlarni bajarish uchun muhim bufer hisoblanadi. Jahon banking ta'kidlashicha, O'zbekiston kabi mamlakatlarga potensial valyuta tebranishlarini boshqarish va iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash uchun yetarli zaxiralar kerak.

- **Xalqaro savdo:** 2022-yilda O'zbekistonning savdo hajmi qariyb 60 milliard dollarga yetdi. Asosiy eksport mahsulotlari oltin, to'qimachilik va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini o'z ichiga oladi. Qo'shni davlatlar hamda Xitoy va Rossiya kabi hamkorlar bilan savdo-sotiq Forex bozorlarida so'mga bo'lgan talabga katta ta'sir ko'rsatadi.

- **Pul o'tkazmalari:** Jahon banki ta'kidlashicha, O'zbekiston asosan xorijdagi (asosan Rossiyadagi) o'zbekistonlik ishchilarning pul o'tkazmalariga tayanadi. 2022-yilda pul o'tkazmalari O'zbekiston yalpi ichki mahsulotining taxminan 12 foizini tashkil etib, daromadlar darajasi va valyuta oqimlarini barqarorlashtirdi.

Markaziy banklarning roli

IMSda O'zbekiston Markaziy banki kabi markaziy banklar muhim ahamiyatga ega, chunki ular:

- Valyuta qiymati va inflyatsiya darajasiga ta'sir qiluvchi foiz stavkalarini boshqaradi.

- Valyuta barqarorligini ta'minlash uchun zarur bo'lganda valyuta bozorlariga aralashadi.

- Iqtisodiy barqarorlik uchun xorijiy zaxiralarni yaratadi va boshqaradi.

Misol uchun, Markaziy bank inflyatsion bosimni jilovlash maqsadida 2022-yilda foiz stavkalarini 17 foizgacha ko'tardi. Bunday chora-tadbirlar inflyatsiyaga ta'sir ko'rsatib, valyutani barqarorlashtirish orqali O'zbekistonning IMS bilan o'zaro hamkorligiga ham ta'sir etadi.

Challenjlar va kelajak istiqbollari

1. **Global moliyaviy barqarorlik xavf-xatarlari:** O'zbekiston singari mamlakatlar jahon iqtisodiyoti bilan tobora ko'proq aloqador bo'lib borgan sari, ular inflyatsion bosimlar va AQSH dollari qiymatidagi o'zgarishlar kabi global moliyaviy tebranishlardan kelib chiqadigan xavf-xatarlarga duch kelmoqda.

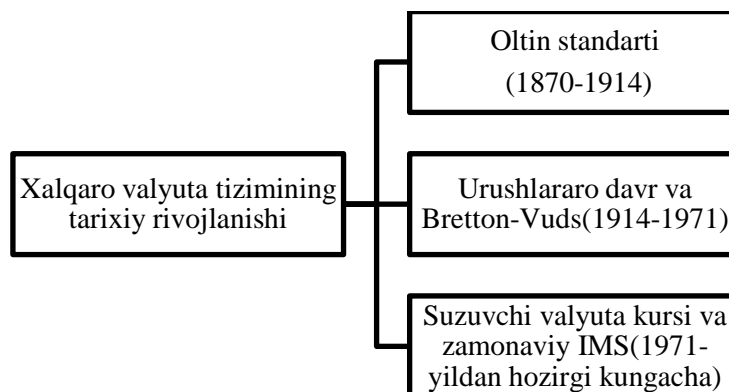
2. **Raqamli valyutalar:** Raqamli valyutalarning, jumladan markaziy banklarning raqamli valyutalarining (CBDC) paydo bo'lishi IMSga ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'zbekiston Markaziy banki chegaralararo operatsiyalarni osonlashtirishga imkon beradigan CBDClarni o'rganishga qiziqish bildirgan.

3. **Geosiyosiy noaniqliklar:** Rossiya-Ukraina mojarosi kabi hodisalar global tovar narxlari va valyutaga bo'lgan talabga ta'sir qiladi, bu esa mintaqaviy savdoga bog'liq bo'lgan O'zbekiston kabi rivojlanayotgan iqtisodiyotlarga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, Xalqaro valyuta tizimi mamlakatlarning moliyaviy o'zaro aloqalarini boshqaradigan murakkab, o'zaro bog'liq tuzilmadir. Jahon banki va O'zbekiston Markaziy banki ma'lumotlari asosida ko'rinib turibdiki, global va mintaqaviy siyosatlar xalqaro moliyaviy oqimlarni shakllantirib, barqarorlashtiradi. IMS va markaziy banklarning rolini tushunish global iqtisodiy barqarorlik va milliy iqtisodiyotlarning jahon sahnasidagi o'zaro ta'sirini kengroq anglashga yordam beradi.

Xalqaro valyuta tizimining tarixiy rivojlanishi

IMS bir necha transformatsiya bosqichlarini bosib o'tgan, ularning har biri global iqtisodiyot va geosiyosatdagi o'zgarishlar ta'sirida shakllangan(2-rasm):

2-rasm. Xalqaro valyuta tizimining tarixiy rivojlanishi

1. **Oltin standarti (1870-yillar-1914-yil):** Oltin standartiga ko'ra, mamlakatlar o'z valyutalarini ma'lum miqdordagi oltinga bog'lagan, bu esa valyuta qiymatlarini bashorat qilish va barqaror bo'lishini ta'minlagan. Biroq, bu tizimning qat'iyligi iqtisodiyotlarning inqiroz va yuksalish davrlariga moslashishini qiyinlashtirgan va tizim Birinchi jahon urushi paytida barbod bo'lgan.

2. **Urushlararo davr va Bretton-Vuds (1914-1971):** Urushlararo yillardagi beqarorlikdan so'ng, 1944-yilda Bretton-Vuds tizimi tashkil etildi. Mamlakatlar o'z valyutalarini oltin bilan ta'minlangan AQSH dollariga bog'ladi. Shu davrda iqtisodiy hamkorlikni rag'batlantirish maqsadida XVJ va Jahon banki ham tashkil etildi. Biroq, AQSH inflyatsion bosimga duch kelganligi sababli, oltin-dollar bog'lanishini saqlab qolish imkonsiz bo'lib qoldi va bu 1971-yilda tizimning qulashiga olib keldi.

3. **Suzuvchi valyuta kursi va zamonaviy IMS (1971-yildan hozirgi kungacha):** Bretton-Vuds tizimi tugatilgandan so'ng, ko'pchilik asosiy valyutalar suzuvchi valyuta kursiga o'tdi. Bu moslashuvchan yondashuv valyutalarga bozor dinamikasiga javob berishga imkon beradi, ammo ko'proq o'zgaruvchanlikka ham olib kelishi mumkin. Zamonaviy IMS asosan markaziy banklar, xalqaro moliya institutlari (XVJ, Jahon banki) va Yevropa valyuta tizimi kabi kelishuvlar tomonidan boshqariladi.

Muqobil zaxira valyutalarining o'sishi AQSH dollari yetakchi zaxira valyutasi bo'lib qolayotgan bo'lsa-da, boshqa valyutalar global zaxiralarda tobora muhim rol o'ynamoqda:

• **Yevro:** Yevro dunyodagi eng ko'p saqlanadigan ikkinchi zaxira valyutasi bo'lib, global zaxiralarning taxminan 20 foizini tashkil etadi. Bu, ayniqsa,

Yevrohudud mamlakatlari hamda Sharqiy Yevropa va Afrikaning ayrim qismlari uchun xosdir.

- **Xitoy yuani (Renminbi):** Yuan Xitoyning "xalqarolashuv" siyosati doirasida global zaxira valyutasi sifatida ilgari surildi. 2016-yilda XVJ yuanni SDR savatiga kiritdi va uni zaxiralar uchun muhim valyuta sifatida belgiladi. 2023-yilga kelib, yuan global zaxiralarning taxminan 3 foizini tashkil etdi.

- **Raqamli va kriptovalyutalar:** Ayrim iqtisodiyotlar kriptovalyuta va raqamli aktivlarni muqobil zaxira sifatida o'rganmoqda. Hozirgi vaqtda tajriba bosqichida bo'lsa-da, raqamli aktivlar IMSda kelajakdagi potentsial o'zgarishlarni anglatadi.

Xalqaro moliya tizimini shakllantirishda moliyaviy inqirozlarning roli

Moliyaviy inqirozlar xalqaro moliya tizimining barqarorligini shakllantirish va sinovdan o'tkazishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ldi. Asosiy inqirozlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. **1980-yillardagi Lotin Amerikasi qarzi inqirozi:** Lotin Amerikasining ko'plab mamlakatlari xorijiy banklardan katta miqdorda qarzi olgan bo'lib, qarzi to'lash muammolariga duch kelishdi. Bu XVFn qarzlarni qayta tuzish siyosatini ishlab chiqishga undadi. Ushbu davr ehtiyotkor kreditlash amaliyotining muhimligini ko'rsatdi va xalqaro kredit tuzilmalarini qayta ko'rib chiqishga olib keldi.

2. **1997-yilgi Osiyo moliyaviy inqirozi:** Janubi-Sharqiy Osiyodagi tez iqtisodiy o'sish qarzi olishning yuqori darajasiga olib keldi va investorlar ishonchining pasayishi natijasida mintaqaviy inqiroz yuzaga keldi. Inqiroz belgilangan valyuta kurslarining zaifligini va yetarli xorijiy valyuta zaxiralarning muhimligini yaqqol ko'rsatdi.

3. **2008-yilgi jahon moliyaviy inqirozi:** AQShdagi Lehman Brothers kompaniyasining bankrotligi bilan boshlangan bu inqiroz moliya bozorlarining o'zaro bog'liqligini yaqqol ko'rsatdi va butun dunyo bo'ylab markaziy banklarning keng ko'lamli likvidlik kiritishiga olib keldi. Shuningdek, u global miqyosda bank barqarorligini oshirish uchun Bazel III kabi moliyaviy islohotlarni tezlashtirdi.

4. **COVID-19 pandemiyasi (2020-yil):** Pandemiya keng ko'lamli iqtisodiy pasayishga sabab bo'ldi, bu esa XVFn, Jahon banki va butun dunyo bo'ylab markaziy banklarning misli ko'rilmagan yordamini keltirib chiqardi. Inqiroz, shuningdek, iqtisodiyotni barqarorlashtirish uchun maxsus qarzi olish huquqlari (SDR) va XVFnning boshqa vositalaridan foydalanish bo'yicha muhokamalarni tezlashtirdi.

O'zbekistonning xalqaro moliya tizimidagi pul-kredit va moliyaviy strategiyalari

2017-yildan boshlab O‘zbekiston jahon moliyaviy tizimiga moslashishga qaratilgan islohotlarni amalga oshirmoqda. Uning asosiy strategiyalari va muammolari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. Valyutani erkinlashtirish: 2017-yilda O‘zbekiston so‘mni erkinlashtirish orqali uzoq yillik qora bozor kursiga barham berdi. Bu so‘mning qiymati bozor sharoitlarini ko‘proq aks ettirishiga, investorlar uchun qulay muhit yaratilishiga va boshqa mamlakatlar bilan savdoni qo‘llab-quvvatlashga imkon berdi. Keyingi yillarda valyuta siyosati va tashqi savdo faoliyati sohasini takomillashtirish bo'yicha ko'rilgan chora-tadbirlar mamlakatimiz iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, eksport salohiyatini oshirish, zamonaviy, eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarishlarni hamda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini barqaror rivojlantirishga xizmat qilgani qayd etilsin. Maqbul miqdorda tashqi qarzlarni jalb qilish bo'yicha izchil amalga oshirilayotgan siyosat O'zbekistonning majburiyatlarini oz vaqtida bajaradigan ishonchli, to'lovga layoqatli xalqaro sherik sifatidagi imidjini ta'minladi, keyinchalik valyuta kursini liberallashtirish uchun zarur oltin-valyuta zaxirasini shakllantirish, valyuta resurslarini real iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlarini modernizatsiya qilish, texnik qayta jihozlash va diversifikatsiya qilishning ustuvor sohaslariga yo'naltirish, jahon moliyaviy inqirozining salbiy oqibatlarini yumshatish imkonini berdi. 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasiga muvofiq hamda valyuta sohasini tartibga solishning bozor mexanizmlarini joriy qilish, respublika eksport salohiyatini oshirishni rag'batlantirish, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni faol jalb qilish, mahalliy ishlab chiqaruvchilarning tashqi va ichki bozordagi raqobatdoshligini oshirish mamlakatimizda investitsiya va ishbilarmonlik muhitini yaxshilash maqsadida.

2. Xorijiy investitsiyalarni jalb qilish: O‘zbekiston oltin eksporti va pul o‘tkazmalariga qaramlikni kamaytirish uchun iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga e‘tibor qaratmoqda. Hukumat xorijiy investorlarni jalb qilish uchun soliq imtiyozlarini joriy etdi, tartibga solish tizimini soddalashtirdi va erkin iqtisodiy zonalarni tashkil etdi. Masalan, Jahon banking ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekiston 2022-yilda 2,5 milliard dollardan ortiq to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni (TXI) qabul qilgan. Chet el investorlari tomonidan yuqori darajada daromad olish, samaraga erishish maqsadida mutloq boshqa davlat iqtisodiyotining, tadbirkorlik va boshqa faoliyatlariga safarbar etadigan barcha mulkiy, moliyaviy, intellektual boyliklaridir. Chet el investitsiyalari ichki investitsiyalardan farqli holda tashqi moliyalashtirish manbaiga kiradi. Ular milliy iqtisodiyotga chetdan, ularning kelishini rag'batlantirgan holda jalb qilinadi. Lekin chet el kapitalini jalb qilishning hamma shakllari ham moliyalashtirishning tashqi

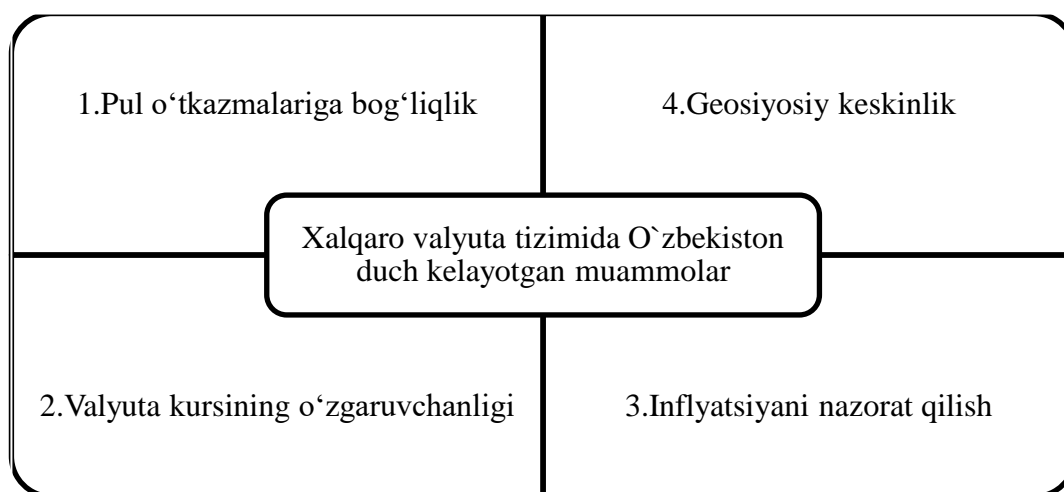
manbai bulmasligi mumkin. Bu birinchi navbatda foiz to'lovlari bilan qaytarishni talab etadigan kreditlar va qarzlarga taaluqli. Chunki, chet el kreditlari va xalqaro moliya institutlari qarzlari ma'lum vaqt o'tgach asosiy qarz bilan birga belgilangan foizlarining qaytarilishini talab etadi. Chetdan jalb etiladigan xorijiy investitsiyalar bilan chet eldan kiritiladigan kreditlarning o'ziga xos farqlari mavjuddir. Bu borada xorijiy investitsiyalar risklar doirasi bilan chet el kreditlari risklari kengligi farqlanadi.

3. Ichki moliya bozorlarini rivojlantirish: O'zbekiston Markaziy banki (MB) kapitalning muqobil manbalarini ta'minlash orqali moliya tizimini barqarorlashtirishi mumkin bo'lgan ichki obligatsiyalar bozorini yaratish ustida ishlamoqda. Yaxshi rivojlangan obligatsiyalar bozori O'zbekistonga tashqi qarzlarga kamroq tayanish va davlat qarzini samaraliroq boshqarish imkonini beradi. "O'zbekiston bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonlarini jadallashtirar ekan, mustahkam va raqobatbardosh ichki moliyaviy bozorlar xususiy investitsiyalarni jalb qilishda muhim ahamiyatga ega" - deya qayd etdi. OTBning Markaziy va G'arbiy Osiyo bo'yicha bosh direktori Yevgeniy Jukov. "OTB O'zbekistondagi moliyaviy bozorlarni rivojlantirish hamda iqtisodiy o'sishning asosiy omili va mamlakatda yangi ish o'rinlarining muhim manbai hisoblangan xususiy investitsiyalarni rag'batlantirishga yordam beradi".

4. Bank sektori barqarorligini mustahkamlash: So'nggi yillarda Markaziy bank banklarning shaffofligini oshirish, muammoli kreditlarni kamaytirish va kapitallashuvni oshirish uchun qat'iy me'yoriy standartlarni joriy etdi. O'zbekiston bank sektorini mustahkamlash orqali global bozor beqarorligidan kelib chiqishi mumkin bo'lgan moliyaviy inqirozlarga qarshi turish qobiliyatini oshirishni maqsad qilgan. respublikamiz bank-moliya tizimini isloh qilish va mustahkamlash bo'yicha ko'rilayotgan chora-tadbirlar banklarning kapitallashuv darajasini oshirish, iqtisodiyotni kreditlash ko'lamini kengaytirish, ko'rsatilayotgan bank xizmatlari spektorlarini kopaytirish, shuningdek, mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda bank tizimining rolini oshirish imkonini berdi. Shu bilan birga ko'rsatilayotgan bank xizmatlari sifatini yanada oshirish hamda tadbirkorlik subyektlari bilan to'laqonli hamkorlik munosabatlarini o'rnatish uchun tijorat banklarining ish uslublarini tubdan yaxshilash, aholi va xo'jalik subyektlarining bank tizimiga ishonchli institutsional hamkor sifatida qarashlarini mustahkamlash vazifalari dolzarb bo'lib qolmoqda. Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan ichki valyuta bozorini liberallashtirish sharoitida tijorat banklarining barqarorligi a moslashganligi bo'yicha ularni stress-testlardan o'tkazish natijasida banklarning moliyaviy holati va valyuta pozitsiyalariga salbiy ta'sir korsatayotgan bir qator kamchiliklar aniqlandi, oz navbatida ularning oqibatlari banklarning likvidligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. 2017- 2021-yillarda

O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 2-sentabrdagi "Valyuta siyosatini liberallashtirish bo'yicha birinchi i navbatdagi chora-tadbirlar to'g'risida" PF-5177-sonli Farmoni, shuningdek, bank tizimining moliyaviy barqarorligini ta'minlash, xalqaro tajribani hisobga olgan holda, bank tavakkalchiligini baholashni takomillashtirish, tijorat banklari faoliyatini tartibga solish va nazorat qilishning zamonaviy tamoyillari hamda mexanizmlarini joriy etish maqsadida.

Xalqaro valyuta tizimida O'zbekiston duch kelayotgan muammolar(3-rasm).

3-rasm. Xalqaro valyuta tizimida O'zbekiston duch kelayotgan muammolar

1. Pul o'tkazmalariga bog'liqlik: Pul o'tkazmalari, asosan, Rossiyadan, O'zbekiston YaIMning sezilarli qismini tashkil qiladi. Biroq, bu ishonch iqtisodiyotni rubl kursi tebranishlari va Rossiyadagi iqtisodiy sharoitlarga nisbatan zaiflashtiradi. Masalan, yaqinda rublning qadrsizlanishi o'zbekistonlik ishchilarning real daromadlariga ta'sir ko'rsatdi va shu tariqa pul o'tkazmalari oqimiga ta'sir ko'rsatdi.

2. Valyuta kursining o'zgaruvchanligi: Markaziy bankning boshqariladigan floatga o'tishi ekstremal o'zgaruvchanlikni minimallashtirishga qaratilgan. Biroq, O'zbekiston hali ham global shoklarga (masalan, tovar narxlarining o'zgarishi va valyuta bozoridagi siljishlar) moyil. Masalan, 2022-yilda inflyatsion bosim va global noaniqlik tufayli so'm import xarajatlariga ta'sir ko'rsatib, qariyb 7 foizga qadrsizlandi.

3. Inflyatsiyani nazorat qilish: inflyatsiya O'zbekiston uchun muhim muammo bo'lib qolmoqda. 2022-yilda inflatsiya taxminan 12,2% ga ko'tarildi, bu

esa ta'minot zanjiridagi uzilishlar va talabning oshishi bilan bog'liq. Markaziy bank inflyatsiyaga qarshi kurashish uchun foiz stavkalarini oshirdi, ammo bu qarz xarajatlari va iqtisodiy o'sish uchun ham ta'sir ko'rsatdi.

4. **Geosiyosiy keskinlik:** Markaziy Osiyoda joylashgan O'zbekistonning Rossiya, Xitoy va qo'shni davlatlar bilan iqtisodiy aloqalari mintaqaviy beqarorlik uning iqtisodiyotiga tez ta'sir qilishi mumkinligini anglatadi. Masalan, Rossiya-Ukraina mojarosi savdo logistikasi, energiya narxlari va xorijiy investitsiyalardagi muammolarga olib keldi, bularning barchasi mahalliy darajadagi IMSga ta'sir qiladi.

Xalqaro valyuta tizimining kelajakdagi istiqbollari

IMS rivojlanishda davom etmoqda va paydo bo'layotgan tendensiyalar kelajakdagi tuzilma va dinamika o'zgarishlarini ko'rsatadi:

- **Mintaqaviylik tomon siljish:** mintaqaviy savdo kelishuvlari va ittifoqlarining ko'payishi bilan IMS asosan AQSH dollariga asoslangan tizimdan mintaqaviy valyutalar, ayniqsa Osiyo, Yevropa va Afrikada muhim rol o'ynaydigan tizimga o'tishiga guvoh bo'lishi mumkin.

- **Markaziy bankning raqamli valyutalarini (RVV) kengaytirish:** Ko'plab markaziy banklar, shu jumladan O'zbekiston, kelajakdagi strategiyasining bir qismi sifatida RVVlarni o'rganmoqda. Markaziy bank tranzaksiya xarajatlarini kamaytirishi, xalqaro to'lovlarni tezlashtirishi va moliyaviy inklyuzivlikni oshirishi mumkin. Shu bilan birga, ular yangi tartibga solish muammolarini keltirib chiqaradi va transchegaraviy valyuta munosabatlarini qayta belgilashi mumkin.

- **Barqarorlik va yashil moliya:** IMS ko'proq yashil moliya tamoyillarini o'z ichiga ola boshlaydi. XVJ va Jahon banki kabi xalqaro institutlar kelajakda moliyaviy yordam va investitsiyalarning qanday taqsimlanishiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan iqlimga chidamlilikni rag'batlantirmoqda.

- **SDRdan foydalanishning ko'payishi:** Global qarzlarning ko'payishi va iqtisodiy nomutanosiblik kengayishi bilan SDRdan foydalanishni ko'paytirish uchun targ'ibot kuchaymoqda. 2021-yilda XVJ mamlakatlarga COVID-19 pandemiyasini yengishga yordam berish uchun 650 milliard dollarlik tarixiy SDR ajratdi. SDRlardan foydalanish yanada kengayishi mumkin, chunki mamlakatlar likvidlikni qo'llab-quvvatlash uchun qo'shimcha vositalarni qidiradi.

Xulosa

Xalqaro valyuta tizimi (XVT) jahon iqtisodiy aloqalarini barqarorlashtirish va boshqarishda muhim rol o'ynaydi, bu esa mamlakatlarga valyutalarni samarali sotish, investitsiyalash va ayirboshlash imkonini beradi. IMS rivojlanishi bilan uning tuzilishi turli tarixiy va iqtisodiy sharoitlarning talablarini qondirish uchun o'zgardi, qattiq oltin standartidan bugungi o'zgaruvchan valyuta kurslarigacha.

Ushbu moslashuvchanlik IMSga ob-havo inqirozlariga, geosiyosiy o'zgarishlarga javob berishga va rivojlanayotgan texnologiyalarni integratsiya qilishga imkon berdi. Biroq, yangi muammolar, jumladan, raqamli valyutani qabul qilish, geosiyosiy keskinlik va moliyaviy inqirozlar yanada barqaror va hamkorlik qiladigan global asosni talab qiladi. O'zbekiston kabi mamlakatlar uchun IMSda faol ishtirok etish ham o'sish imkoniyatlarini, ham global bozor tebranishlariga ta'sir ko'rsatadi. O'zbekistonning so'nggi moliyaviy islohotlari va so'mning boshqariladigan floti qabul qilinishi uning xalqaro standartlarga moslashishi, xorijiy investitsiyalar oqimini yaxshilash va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga sodiqligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, pul o'tkazmalariga qaramlik, mintaqaviy iqtisodiy xatarlar va inflyatsion bosim kabi muammolar saqlanib qolmoqda, bu integratsiyaga muvozanatli yondashuv zarurligini ta'kidlaydi. Pul-kredit siyosatini kuchaytirish, moliya bozorining shaffofligini oshirish va xalqaro institutlar bilan faol hamkorlik qilish orqali O'zbekiston global iqtisodiy ishtirokning afzalliklaridan foydalangan holda ushbu muammolarni samarali hal qilishi mumkin.

Tavsiyalar

1. Xorijiy zaxiralarni boshqarishni kuchaytirish: O'zbekiston kabi mamlakatlar uchun global moliyaviy shoklar va valyuta tebranishlari ta'sirini yumshatish uchun barqaror valyuta zaxiralarini saqlab qolish juda muhimdir. O'zbekiston Markaziy banki iqtisodiy buzilishlarga qarshi barqarorligini oshirish uchun maqsadli savdo yutug'i yoki diversifikatsiyalangan investitsiyalar orqali o'z zaxiralarini yaratishni davom ettirishi kerak.

2. Raqamli valyutani rivojlantirishni davom ettirish: Raqamli valyutalar va Markaziy bankning raqamli valyutalari (CBDCs) butun dunyo bo'ylab e'tiborni jalb qilgani sababli, O'zbekiston o'z raqamli valyutasini o'rganishdan foyda olishi mumkin. Raqamli so'm transchegaraviy operatsiyalarni tartibga solishi, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirishi va ichki moliyaviy inklyuzivlikni yaxshilashi mumkin. Boshqa mamlakatlar va xalqaro tashkilotlar bilan tajriba loyihalarida ishtirok etish yoki hamkorlik qilish raqamli moliyaviy infratuzilmani bir maromda joriy etishga yordam berishi mumkin.

3. Moliya bozori shaffofligini oshirish: barqaror xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun O'zbekiston o'z moliya bozorlarida shaffoflik va tartibga solish asoslarini mustahkamlashni davom ettirishi kerak. Oshkoralikni oshirish, hisobotning ishonchli standartlari va mustahkam moliyaviy nazorat investorlarning ishonchini oshiradi va O'zbekiston iqtisodiyotini IMSga yanada integratsiyalashtiradi, bu esa uni global investorlar uchun yanada jozibador qiladi.

4. Iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish bo'yicha sa'y-harakatlarni kengaytirish: pul o'tkazmalari va oltin eksportiga bog'liqlikni kamaytirish

O‘zbekistonning iqtisodiy barqarorligini mustahkamlaydi. Texnologiya, yashil energiya va ishlab chiqarish kabi sohalarga sarmoya kiritish iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, zaifliklarni kamaytirish va yanada muvozanatli savdo portfelini yaratishga yordam beradi. Iqtisodiy bazani kengaytirish orqali O‘zbekiston tashqi iqtisodiy shoklarni yengib o‘tishga va jahon iqtisodiyotining kuchli ishtirokchisiga aylanishga qodir bo‘ladi.

ADABIYOTLAR:

1. Xalqaro valyuta jamg‘armasi (XVF):

XVJ Xalqaro valyuta tizimining tuzilishi, global iqtisodiy ma’lumotlar va valyuta kursi siyosati bo‘yicha keng ko‘lamli resurslarni taqdim etadi.

Asosiy hisobotlarga Jahon iqtisodiy istiqboli, Global moliyaviy barqarorlik hisoboti va Xalqaro moliyaviy statistika ma’lumotlar bazasi kiradi.

vab-sayt: [IMF](#)

2. Jahon banki:

Jahon banki jahon yalpi ichki mahsuloti, xalqaro savdo, tashqi zaxiralar, qarz va rivojlanish loyihalari bo‘yicha iqtisodiy ma’lumotlarni taqdim etadi. "Jahon taraqqiyoti ko‘rsatkichlari" va "Global iqtisodiy istiqbollari" hisobotlari asosiy manbalardir.

O‘zbekiston kabi alohida mamlakatlar uchun pul o‘tkazmalari, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar va inflyatsiya darajasi bo‘yicha o‘ziga xos ma’lumotlarni Jahon banki ma’lumotlari katalogida topish mumkin.

Veb-sayt: [World Bank](#)

3. O‘zbekiston Markaziy banki (MBB):

Markaziy bank O‘zbekiston uchun pul-kredit siyosati, valyuta kurslari, inflyatsiya va iqtisodiy ko‘rsatkichlar to‘g‘risidagi hisobotlarni muntazam ravishda e’lon qilib boradi.

O‘zbekistonning tashqi zaxiralari, foiz stavkalari va inflyatsiyani boshqarish strategiyalari to‘g‘risidagi ma’lumotlar bilan Markaziy bankning rasmiy nashrlari va yillik hisobotlari orqali tanishish mumkin.

Veb-sayt: [CBU.uz](#)

4. Xalqaro hisob-kitoblar banki (XHKB):

BIS global moliyaviy tizimlar, markaziy bank siyosati va xalqaro pul-kredit hamkorligi haqida ma’lumot beradi.

"Yillik iqtisodiy hisobot" va "Choraklik sharh" global pul-kredit tendensiyalarini, shu jumladan markaziy bank siyosatining IMSga ta’sirini tushunish uchun foydalidir.

Veb-sayt: [BIS](#)

5. Jahon savdo tashkiloti (JST):

JST valyuta kurslari va Xalqaro valyuta tizimiga ta'sir ko'rsatadigan global savdo oqimlari, savdo shartnomalari va savdo to'siqlari to'g'risidagi hisobotlarni e'lon qiladi.

Veb-sayt: [WTO](#)

6. Xalqaro moliyaviy statistika (XMST):

XVJ tomonidan taqdim etilgan IFS ma'lumotlar bazasi jahon iqtisodiy va moliyaviy ma'lumotlari, jumladan, valyuta kurslari, xorijiy zaxiralar va to'lov balansining keng qamrovli to'plamini taqdim etadi.

Quyidagi orqali kirish mumkin: [OECD](#) ma'lumotlar bazasi

7. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) ning iqtisodiy istiqbollari:

Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) jahon iqtisodiyoti, shu jumladan rivojlanayotgan bozorlar uchun iqtisodiy siyosat va prognozlar tahlilini taqdim etadi.

OECD Economic Outlook hisobotida fiskal va pul-kredit siyosati to'g'risidagi ma'lumotlar mavjud bo'lib, ular IMS doirasidagi o'zgarishlarni tushunish uchun juda muhimdir.

Veb-sayt: [OECD](#)

8. UNCTAD (Birlashgan Millatlar Tashkilotining Savdo va taraqqiyot bo'yicha konferensiyasi):

UNCTAD to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (TXI), savdo va rivojlanish, ayniqsa rivojlanayotgan va o'tish davri iqtisodiyoti bo'yicha ma'lumotlar va hisobotlarni taqdim etadi.

Veb-sayt: [UNCTAD](#)

9. Osiyo taraqqiyot banki (OTB):

Osiyo taraqqiyot banki Osiyo, jumladan, Markaziy Osiyodagi iqtisodiy sharoitlar to'g'risidagi hisobot va ma'lumotlarni, shuningdek, O'zbekistonning moliyaviy rivojlanishi bo'yicha aniq hisobotlarni e'lon qiladi.

Veb-sayt: [ADB](#)

10. Markaziy Osiyo iqtisodiy tadqiqotlar byurosi (CABER):

CABER Markaziy Osiyo, jumladan, O'zbekiston iqtisodiyotiga e'tibor qaratgan holda iqtisodiy tadqiqotlar va tahlillarni taqdim etadi va mintaqaning jahon iqtisodiyotiga integratsiyalashuvini tez-tez muhokama qiladi.

CABER yagona ma'lumotnoma havolasiga ega bo'lmasa-da, u mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish subyektlari ostida ishlaydi va Jahon banki va XVJ bilan hamkorlikdagi hisobotlarni nashr etadi.